

ХАРАКТЕРИСТИКИ КАПІТАЛУ УКРАЇНСЬКОГО (ХАРКІВСЬКОГО) ТА КИЄВО-ПОДІЛЬСЬКОГО ВІЙСЬКОВИХ ПОСЕЛЕНЬ КАВАЛЕРІЇ

Ефективна національна економіка – гарантія незалежності держави. Вона вимагає комплексних програм економічних реформ. Для нормального розвитку економіки постійно потрібні мобілізація, розподіл і перерозподіл фінансових коштів між її сферами та секторами. З цієї точки зору важливо подивитися на історію грошової політики. Вона належить до проблем традиційно малодосліджуваних у вітчизняній історіографії, незважаючи на те, що її розробка дає змогу ввести нові характеристики до вивчення фінансово-економічної історії України.

У XIX ст. Російська імперія переживала складний час. З метою скорочення військових витрат і виходу з фінансової кризи на її території були створені військові поселення кавалерії [3, 334]. У даній праці увага сфокусована на дослідженні капіталу військових поселенців Українського (Харківського) (1817–1857) та Києво-Подільського (1837–1857) військових поселень кавалерії. Ця тема досі мало науково розроблена. Отже, її подальше дослідження є, на наш погляд, доволі актуальним. Вищезгадана територіальна локалізація дослідження забезпечує певний внесок у вивчення регіональної специфіки історії грошової політики України. Оскільки ж історією військового капіталу займається дуже мало науковців, то це визначило актуальність даного дослідження. Зазначимо, що обрана тема до цього часу не стала об'єктом дослідження в українській і зарубіжній історіографії, хоча окремі її аспекти розпорошені у працях О. Д. Багалій-Татарінової [1], М. Є. Слабченка [8], Т. Д. Липовської [6], Л. П. Богданова [2], К. М. Ячменіхіна [16]. У статті використані неопубліковані джерела, значну кількість яких автор уперше ввела у науковий обіг, зокрема, це архівні матеріали Центрального державного історичного архіву України у м. Києві.

Після розгрому армії Наполеона виникло питання облаштуваності російської армії. З ініціативи російського імператора Олександра I у 1817 р. була впроваджена система військових поселень в Україні. Організатори військових поселень намагалися укріпити економіку господарства військових поселенців, підняти культуру сільськогосподарського виробництва, посилити матеріальну базу, скоротити військові витрати та ліквідувати рекрутські набори. З цією метою в округах військових поселень кавалерії були створені господарські установи: запасні хлібні магазини (для зберігання запасів зернових і фуражних культур); запроваджені капітали: позичковий грошовий (використовувався для розвитку підприємницької діяльності військових поселенців) та офіцерський допоміжний (для допомоги господарствам в екстремальних ситуаціях).

Запасні хлібні магазини були створені у поселених ескадронах для продовольчого забезпечення військових поселенців нижчих чинів, вдів, круглих сиріт від неврожаю і браку хліба [1, 137], а також забезпечення фуражем тварин (коней і волів) [4, 509], включених до штату військових частин, і забезпечення насінням зернових культур громадських полів для чергової посівної [13, арк. 35].

Запасні хлібні магазини включали два основні відділення: перше – для зберігання зерна, а друге – фуражу. Розміри поточних запасів продовольства визначалися річною потребою для поселених, резервних і діючих ескадронів, а також чотиримісячною нормою вівса для кінного заводу і робочих коней. У запасні хлібні магазини щорічно надходили зернові культури від запасних сільських

магазинів корінних мешканців військового поселення [11, 91], від військових поселенців-господарів після збору врожаю [7, 565]. Кожний військовий поселенець вносив у запасний хлібний магазин по 1 четверті * 2 четверика ** жита, по 1 четверику 2 гарнці *** гречки, по 1 четверті вівса [11, 92]. Внесення змін до затвердженої розкладки продуктів здійснювалося лише з дозволу місцевого Українського (Харківського) військового поселення, яке побудувало два запасні хлібні магазини у м. Чугуєві і слободі Велика Бабка за рахунок коштів державного бюджету у сумі 8766 руб. 28 коп. [6, 49]. Надання запасними хлібними магазинами позик здійснювалося за наявності дотримання позичальниками – військовими поселенцями – всіх вимог, зокрема щодо реальних можливостей забезпечення керівництва. Відомо, що військовий поселенець неслужилий інвалід Воротников своєчасно повернув позики з нового врожаю [2, 56]. Запасний хлібний магазин перебував у віданні полкового управління, що здійснювало контроль за використанням і погашенням хлібної позики, відповідало за її зберігання [11, 93] у належному вигляді. Щомісячно посадова особа полкового управління доповідала головному над поселенням керівництву про результати ефективності роботи запасних хлібних магазинів. Військові поселенці мали запас зернових на власному току [13, арк. 35; 14, арк. 31]. Забезпечення хлібних магазинів зерном та використання запасів визначалося правилами з продовольства. Згідно з ними кожен військовий поселенець Українського (Харківського) військового поселення кавалерії вносив до запасного хлібного магазину для забезпечення нижчих чинів, вдів, сиріт, кантоністів восьмимісячну норму, лише у 5–8-х округах у зв'язку з відсутністю громадських посівів – однакову норму вівса або ячменю для забезпечення продовольством коней [7, 522] двічі на рік: 1 січня і 1 березня [7, 524]. Посівні площі громадських полів і збір врожаю зернових для запасів щорічно визначалися окружним комітетом за згодою корпусного командира. На громадських полях сіно заготовляли від врожаю, а солому – від вимолоченого зерна. Врожай зернових з громадських посівів надходив у запасні хлібні магазини. Зерно звозили на токи кожного відділення запасного магазину і складали у копи. Кількість зерна визначалася обмолотом. Сіно підбирали на місцях сінокосів і робили копиці стандартної ваги [7, 524]. Для запобігання пожеж на хлібних масивах військові поселенці чітко дотримувалися вимог пожежної безпеки, що включали комплекс заходів, спрямованих насамперед на попередження виникнення пожеж: копиці складали у спеціальних місцях і обносили ровом. Якісні й кількісні показники зернових, копиць сіна і соломи затверджували начальники округів. Окружний і волосний комітети засвідчували зібраний врожай, копиці сіна і соломи. Найменування та кількість прийнятого на зберігання зерна, а за необхідності – якісні характеристики зерна наводили у шнурових книгах кожного відділення запасного хлібного магазину, засвідчували підписами члени волосних комітетів. Вони на основі земельної шнурової книги складали щорічні звіти до 15 жовтня і надавали згідно з запитом корпусному командирові продовольчу відомість, де зазначали: кількість засіву і збору зернових, сіна, соломи. Корпусний командир складав на основі цих даних загальний звіт зі всіх округів і надсилав у Департамент військових поселень. Начальник округів доповідав корпусному командирові про виявлені надлишки фуражу згідно з річними розрахунками [7, 525]. Корпусний командир подавав пояснення з висновком про використання надлишків у Департамент військових поселень. Контроль за формуванням і використанням ресурсів зерна здійснювали корпусний командир та начальники округів. Окружний комітет встановлював контроль за якістю зерна, продуктів його переробки та сортового насіння, що надходило в запасні хлібні магазини округів, а волосний комітет – у їхніх відділеннях. Посадові особи волосних комітетів відповідали за зберігання зерна у зерносховищах і забезпечували якість та дотримання нормативів природних втрат зерна протягом терміну його зберігання. Матеріально відповідальною особою за зберігання зернових запасів усіх округів призначали представника окружного комітету, який здійснював

постійний контроль за станом та наявною кількістю зерна, прийнятого на зберігання. Керівництво запасним хлібним магазином здійснював наглядач – представник волосного комітету інвалід унтер-офіцер, який відображав результати контролю у відповідній документації, що надалі використовувалася для прийняття управлінських рішень і надання позики, а також головним військово-поселенським начальством для оцінки діяльності запасного хлібного магазину. На ці посади їх обирали командири округів, а затверджувалися вони на засіданні окружних комітетів [7, 526]. Унтер-офіцери - наглядачі вважалися представниками громадських інтересів, від них вимагалися професійна чесність, зразкова поведінка, вміння владнувати конфлікти інтересів. Для надійної охорони запасів сіна у полі і на токах існувала вартова служба. Згідно з розпорядженням волосного комітету для цієї служби призначали інвалідів військових поселенців. Призначення солдатів на варту проводилося не пізніше, ніж за добу до заступання в наряд. Інвалід-поселенець, призначений на варту, повинен був знати свої обов'язки і мати необхідне спорядження. Щорічно кожне відділення запасного хлібного магазину отримувало від окружного комітету шнурові книги, де записували всі прибутки і витрати продовольства та фуражу. Приймання, видача запасів зерна і фуражу, а також його зберігання відбувалося у присутності членів волосних комітетів. Зерно і фураж зважували на залізних вагах з гилями. Не допускалося зважування на вагах, що не відповідали вимогам. Військові поселенці отримували провіант щомісяця згідно зі встановленими нормами, а фураж, сіно і солома видавалися невеликими порціями лише поселенцям-господарям. Вони зверталися до командирів полків, писали заяви до окружних комітетів. Командири полків мали точні дані про залишки зернових культур і фуражу [7, 527], що представляли у 5–8-і округи Українського (Харківського) військового поселення, де не було громадських посівів. У запасних хлібних магазинах тримісячна норма зернових і фуражу обмолочувалася і утримувалася зерном, по мірі витрат доповнювалася обмолотом нового хліба і перевозилася до місця призначення військовими поселенцями. Необхідну кількість фуражу і сіна для годування коней перевозили у встановлений строк на токи у кінні заводи. Солома для годування коней з кінних заводів завозилася на токи при кожному відділенні заводу. Окружний командир призначав маршрут перевезення сіна у вільний від господарських робіт час [7, 528]. Волосний комітет складав журнал про прийом, зберігання і відвантаження зерна та фуражу. Перед жнивками окружний комітет збирав представників волосних комітетів і складав розкладку про зернові культури, що призначалися для зберігання і поповнення запасних хлібних магазинів. Термін складання розкладки тривав до 15 вересня. Її перевіряли начальники округів і корпусний командир [7, 567]. Після проведення остаточних розрахунків розкладки окружний командир оприлюднював її та надавав достовірну інформацію військовим поселенцям про розміри внесення зернових культур у запасний хлібний магазин у встановлений термін – 1 січня. Після закінчення річного збору зерна окружний комітет складав відомість, у якій вказував дані про приймання, доробки, зберігання та відпуск (відвантаження) зерна, яку представляв за запитом у Департамент військових поселень [7, 562]. У 1–4-х округах Українського військового поселення волосний комітет щорічно у травні звітував про втрати від псування зернових, про поповнення новим урожаєм, складав розрахунок про норми посівів на наступний рік, урахуваючи: по-перше, кількість втрат зерна від мишоподібних гризунів [15, *арк. 3*] і перевезення; по-друге, ярові зернові культури, що призначені для засіву громадських полів; по-третє, зерна хлібних злаків, з яких виготовляли борошно і крупи для річного продовольства нижчих чинів; по-четверте, плани посіву озимих на зерно на громадських полях [7, 563]. Інспектор резервної кавалерії встановлював кількість посіву зернових культур згідно з височайшим затвердженням. Волосний комітет у спеціальному журналі вів облік про кількість громадських посівів і представляв дані в окружний комітет, котрий до 1 липня приймав рішення про розпорядження землею і доповідав начальнику округів, який

звітував корпусному командирі. Окружний комітет визначав графік організації громадських робіт, щоб не обтяжувати військових поселенців і не відволікати від власних сільськогосподарських турбот. Кількість та якість громадських запасів зернових культур, що надходили на зберігання у запасні хлібні магазини, перевіряли начальник округів, члени окружного і волосного комітетів 6 разів на рік: 1 березня, 1 травня, 1 липня, 1 вересня, 1 листопада, 1 січня. За результатами перевірок волосні комітети розробляли і здійснювали конкретні заходи щодо усунення виявлених порушень та недопущення їх у подальшому. Після закінчення перевірки посадові особи, відповідальні за її проведення, заповнювали показники якості зерна (вологість, наявність сміттевої домішки і т. ін.), завіряли їх своїми підписами, реєстрували і записували у шнурові книги [7, 568]. У 1846 р. у запасних хлібних магазинах 1-го і 2-го кавалерійських округів Києво-Подільського військового поселення було 43263 четверті борошна і 1334 четверті круп [4, 242]. Із запасних хлібних магазинів 5 округів Києво-Подільського військового поселення у 1846 р. передано в інтендантство діючої армії борошна – 57220 четвертей і круп – 5820 четвертей. У 1848 р. із запасних хлібних магазинів терміново квартируючі військові підрозділи Донського козачого війська в Українському (Харківському) військовому поселенні кавалерії отримали у 1–4-х округах: борошна – 4021 четверть, круп – 754 четверті, ячменю – 2667 четвертей, вівса – 3636 четвертей, сіна – 229939 пудів і соломи – 59364 пуди, вартістю, згідно з місцевими довідковими цінами, – 81672 руб. сріблом [13, *арк.* 35; 10, 22]. У 1851 р. із запасних хлібних магазинів Києво-Подільського військового поселення відправлено для військ діючої армії борошна – 10000 четвертей, круп – 937 четвертей, вівса і ячменю – 22000 четвертей, усього – 32934 четверті [14, *арк.* 31].

Грошовий капітал призначався для фінансової допомоги військовим поселенцям-господарям у господарстві, для утримання кінного заводу [11, 94]. Джерелом складання капіталу були артільні гроші військових поселенців, які надходили із діючих ескадронів. Сума капіталу збільшувалася завдяки відрахуванням з кожного військового поселенця-господаря та їхнього помічника по 33 коп. [11, 95] Полковий командир відправляв артільні гроші у полкове управління і відповідав за точні розрахунки платні військових поселенців [11, 96]. Прибутки від продажу вина, церковні гроші, штрафи надходили у допоміжний капітал. Кожний військовий поселенець-господар, інвалід у випадку невідкладної потреби для покращання господарства брав позику до 500 крб. без відсотків, а понад 500 крб. під – 5 % у термін [11, 97], що встановлювало полкове управління.

Для отримання грошової позики для військових поселенців офіцерського складу у кожному окрузі було створено офіцерський допоміжний капітал [9, 510], сформований із додаткової платні офіцерів. Розмір допоміжного капіталу формувався за рахунок різниці відрахувань із заробітної платні обер-офіцерів, переведених із нижчих у вищі чини. Відрахування протягом року становило 30 % офіцерської платні згідно зі штатним розкладом. Військові поселенці офіцерського складу грошові позики брали в кредитних установах [13, *арк.* 35; 14, *арк.* 31]. Відомо, що у 1845 р. в Києво-Подільському поселенні офіцерський допоміжний капітал становив: у 1-ому окрузі – 2364 руб. 86 коп., у 2-ому – 2985 руб. 9 коп., в окремій волості – 423 руб. 8 коп., всього – 5779 руб. 3 коп. [9, 510]. Динаміка капіталів військових поселенців наведена у таблиці 1. Так, у 1847 р. у 8 округах Українського (Харківського) військового поселення офіцерський допоміжний капітал становив 246358 руб. 52 3/4 коп., з них: у 1-ому окрузі було 27758 руб. 13 коп., або 11,3 %, 2-ому – 35807 руб. 87 3/4 коп., або 14,5 %, 3-ому – 27870 руб. 53 1/4 коп., або 11,3 %, 4-ому – 24020 руб. 57 коп., або 9,7 %, 5-ому – 35486 руб. 11 1/2 коп., або 14,4 %, 6-ому – 39565 руб. 39 1/4 коп., або 16,1 %, 7-ому – 39292 руб. 63 коп., або 16 %, 8-ому – 16557 руб. 28 коп., або 6,7 % [12, *арк.* 37]. Найбільша кількість офіцерського допоміжного капіталу становила – 16,1 % у 6-ому окрузі, найменша – 9,7 % у 4-ому окрузі.

У зв'язку із переведенням 1-ої кірасирської дивізії з Українського

(Харківського) військового поселення в округи Києво-Подільського військового поселення у 1850 р., штаб і обер-офіцери отримали платню 16094 руб. 40 коп. сріблом [10, 25]. У 1852 р. згідно з імператорським наказом було призначено грошову допомогу штаб- та обер-офіцерам розформованих уланських полків та кантоністських дивізіонів і ескадронів Українського (Харківського) військового поселення у розмірі 60704 руб. сріблом [13, *арк.* 36]. У 1853 р. в Українському (Харківському) військовому поселенні офіцерський допоміжний капітал становив 316191 руб. 56 коп. [10, 25], у 1856 р. – 312541 руб. 66 коп., з них: у 1-ому окрузі було 30668 руб. 10 1/2 коп., або 9,8 %, 2-ому окрузі – 41224 руб. 16 1/2 коп., або 13,2 %, 3-ому окрузі – 31798 руб. 72 1/2 коп., або 10,5 %, 4-ому окрузі – 25843 руб. 24 1/2 коп., або 8,3 %, 5-ому окрузі – 43721 руб. 14 коп., або 14 %, 6-ому окрузі – 49719 руб. 60 1/2 коп., або 15,9 %, 7-ому окрузі – 49719 руб. 48 1/2 коп., або 16,8 %, 8-ому окрузі – 36880 руб. 19 1/2 коп., або 11,8 % [13, *арк.* 36]. Отже, за дев'ять років з 1847-го до 1856 р. кількість офіцерського допоміжного капіталу у 1–4-х зменшилася на 5,3 % відповідно з 46,8 % до 41,5 %, у 5–8-х збільшилася на 5,3 %, відповідно з 53,2 % до 58,5 %. У цілому з 1847 по 1856 р. офіцерський допоміжний капітал Українського (Харківського) військового поселення збільшився на 66183 руб. сріблом, або 21,2 %. У 1853 р. у 5-и округах Києво-Подільського військового поселення офіцерський капітал становив 36507 руб. 28 коп., у 1856 р. – 43513 руб. 44 1/4 коп. сріблом, з них: у 1-ому окрузі – 9449 руб. 58 коп., або 2,9 %, 2-ому – 7978 руб. 61 коп., або 14,3 %, 3-ому – 7317 руб. 11 1/4 коп., або 34,8 %, 4-ому – 8532 руб. 7 1/4 коп., або 45,5 %, 5-ому – 5616 руб. 26 коп., або 1 %, окремій волості – 2919 руб. 44 1/4 коп., або 1,5 % [14, *арк.* 31] (див. дод. Табл. 1.). Так, з 1853 по 1856 р. офіцерський допоміжний капітал Києво-Подільського військового поселення збільшився на 7006 руб. сріблом, або 16,1 %. За кошти військового поселення, саме з офіцерського допоміжного капіталу, згідно з правилами від 17 червня 1833 р., дочки офіцерів і чиновників військових поселенців навчалися в Харківському й Полтавському інститутах шляхетних дівчат. Утримання однієї вихованки у Харківському інституті щорічно становило 245 руб., у Полтавському – 250 руб. сріблом [14, *арк.* 31].

Позичковий грошовий капітал надавався на тимчасове користування з метою отримання прибутку у вигляді позичкових відсотків [8, 87; 2, 56]. Джерелами позичкового грошового капіталу були: 1) грошові відрахування із заробітної платні військових поселенців; 2) артільні кошти нижчих чинів армійських полків, зарахованих до категорії поселенців-господарів; 3) кошти від провіантського відомства за купівлю в округах надлишкового хліба; 4) кошти продовольства військ від землі округів; 5) грошові заощадження на обмундирування до реорганізації 1827 р.; 6) прибутки оброчних статей. Також позичковий грошовий капітал збільшувався завдяки відрахуванням коштів за доставку військовими поселенцями у корпусні кампаненти сіна й соломи, за перевезення будівельних матеріалів; від сплати мита за видачу білетів військовим поселенцям для промислів; від продажу з аукціону бракованих коней: пожежних, лісової варті, поштових і громадських жеребців; від продажу громадської пшениці у 1–4-х округах; від трав'яного утримання стройових коней з лугів військового поселення, за перехід військових поселенців у купецький стан у 5–8-х округах Українського (Харківського) військового поселення кавалерії [13, *арк.* 36; 16, 195]; від використання отав і стерні після збору врожаю і прогону військово-поселенської пошти у Києво-Подільському поселенні [14, *арк.* 32]. Враховуючи різноманіття використання позичкового капіталу, існували такі види позик: на домашні потреби – придбання худоби, будівництво вартістю до 200 руб. без відсотків; на торгову діяльність сумою до 500 руб. За використання коштів понад 100 руб. сплачували відсотки. Термін повернення позики становив 1 рік [2, 57]. У 1819 р. були затверджені «Правила на визначення платні військовим поселенцям із позичкового грошового капіталу». Процедура отримання коштів була складною і тривалою [16, 195]. У разі порушення виконання зобов'язань за позиками, зокрема,

сплати у встановлений термін, військові поселенці оформляли відстрочку погашення позики. У випадку смерті боржника майно продавали, а отримані кошти ішли на сплату боргів [16, 196]. Відомо, що в 3-ому, 4-ому, 5-ому округах Києво-Подільського військового поселення щорічно кожний поселенець сплачував 1 руб. 23 коп. сріблом в окружне казначейство на користь позичкового грошового капіталу [5, 56]. У 1845 р. позичковий військово-поселенський капітал Києво-Подільського військового поселення становив: у 1-ому окрузі – 3531 руб. 24 коп., у 2-ому – 8356 руб. 68 коп., в окремій волості – 470 руб. 44 коп., усього 12358 руб. 36 коп. [9, 510]. У 1847 р. у 8 округах Українського (Харківського) військового поселення кавалерії позичковий грошовий капітал становив 162815 руб. 58 коп., з них: у 1-ому окрузі було 9733 руб. 21 3/4 коп., або 6 %, 2-ому – 21070 руб. 75 1/4 коп., або 12,9 %, 3-ому – 4218 руб. 2 1/2 коп., або 2,5 %, 4-ому – 4311 руб. 89 1/2 коп., або 2,6 %, 5-ому – 53094 руб. 43 коп., або 32,6 %, 6-ому – 30055 руб. 60 1/2 коп., або 18,6 %, 7-ому – 22981 руб. 26 коп., або 14,1 %, 8-ому – 17350 руб. 40 1/4 коп., або 10,7 % [12, *арк.* 37]. Отже, у 1–4-х округах позичковий грошовий капітал становив 24 %, у 5–8-х округах – 76 %, найбільший показник був у 5-ому окрузі – 32,6 %, найменший у 1-ому – 6 %. У 1853 р. позичковий грошовий капітал нараховував у 8 округах Українського (Харківського) військового поселення – 243380 руб. 20 коп. сріблом [10, 26], у 1856 р. – 271911 руб. 94 коп. сріблом, з них: у 1-ому окрузі – 26100 руб. 79 1/2 коп., або 9,6 %, 2-ому – 24181 руб. 70 1/2 коп., або 8,9 %, 3-ому – 27628 руб. 67 1/2 коп., або 10,2 %, 4-ому – 21956 руб. 65 1/2 коп., або 8,1 %, 5-ому – 70650 руб. 45 коп., або 26 %, 6-ому – 47017 руб. 3 1/2 коп., або 17,3 %, 7-ому – 27291 руб. 92 1/2 коп., або 10 %, 8-ому – 27088 руб. 70 1/2 коп., або 9,9 % [13, *арк.* 36], всього у 1–4-х округах 36,8 %, у 5–8-х – 63,2 %. Отже, за дев'ять років, з 1847 по 1856 р., кількість офіцерського допоміжного капіталу збільшилася у 1–4-х округах на 12,8 % відповідно з 24 % до 36,8 %, у 5–8-х зменшилася на 12,8 %, відповідно з 76 % до 63 %. У цілому з 1847 по 1856 р. офіцерський допоміжний капітал Українського (Харківського) військового поселення збільшився на 109096 руб. сріблом, або на 40 %. У Києво-Подільському військовому поселенні у 1853 р. позичковий грошовий капітал становив 128469 руб. 17 коп. сріблом, [10, 26] у 1856 р. – 116405 руб. 78 1/4 коп., з них: у 1-ому окрузі – 3425 руб. 77 1/4 коп., або 23,7 %, 2-ому – 16600 руб. 13 3/4 коп., або 19,3 %, 3-ому – 40523 руб. 69 3/4 коп., або 16,8 %, 4-ому – 52932 руб. 21 1/2 коп., або 19,5 %, 5-ому – 1097 руб. 34 1/2 коп., або 14 %, окремі волості – 1826 руб. 61 1/2 коп., або 6,7 % [14, *арк.* 31] (див. дод. Табл. 1.). З 1849 р. для збільшення кількості позичкового грошового капіталу військових поселенців у 1–4-х округах Українського (Харківського) [10, 26] та Києво-Подільського військових поселень кавалерії збільшено обсяг площ громадських посівів пшениці і льону. Розмір площі посівів військового поселення затверджував інспектор резервної кавалерії [7, 564]. Збір врожаю здійснювали поселенці за громадським нарядом, а продаж відбувався з аукціону, що використовувався при штабі начальника округів і в окружних комітетах [14, *арк.* 32]. Так, у 1853 р. у 1–4-х округах Українського (Харківського) військового поселення кавалерії кількість пшениці для продажу становила 2532 четверті, з 1849 по 1854 р. продано цінного хліба на суму 27782 руб. 6,5 коп. сріблом; в округах Києво-Подільського військового поселення – пшениці 37518 четвертей, льону 3397 четвертей, продано цінного хліба з 1849 по 1854 р. на суму 198939 руб. 5 коп. [10, 27].

Джерелом заснування коштів для утримання кінного заводу (з двома штатними працівниками: берейтор і помічник) були: щорічні грошові надходження полкового управління від дня заснування кінного заводу протягом чотирьох років; прибутки від продажу бракованих стрійових коней, що надходили у ведення полкового управління; прибутки від продажу заводських коней, нездатних до розмноження і військової служби; прибутки від продажу надлишкового сіна і найму пасовиськ, [11, 100] на період перебування діючих ескадронів у походах.

Для продовольства коней в округах Українського (Харківського) військового поселення зберігали необхідну кількість вівса або ячменю на насіння для

громадських посівів [7, 523]. Надлишкові кошти поселених ескадронів після виплат позик направляли у банк або опікунську раду під відсотки [11, 101]. Полкове управління щомісячно складало та подавало головному начальнику над військовим поселенням звіти, що відображали зведену інформацію про зберігання і використання коштів [11, 102].

Таким чином, підсумовуючи вищесказане, можна зробити висновок, що грошовий капітал військових поселень кавалерії включав: позичковий і офіцерський допоміжний. При зазначеній диференціації в економічному відношенні Українського (Харківського) та Києво-Подільського регіональних військових поселень кавалерії на внутрішньо-системному рівні всі поселені кавалерійські округи приносили стабільні прибутки у вигляді економії державних фінансів на утримання армії.

* Четверть – стара російська міра об'єму сипучих тіл (зерна, круп, борошна) = 131,04 кг; 3,07 л.

** Четверик – стара російська міра об'єму сипучих тіл (зерна, круп, борошна) = 26,2 л.

*** Гарнець – стара російська міра об'єму сипучих тіл (зерна, круп, борошна) = 3,28 л.

Джерела та література:

1. Багалій-Татарінова О. Нариси з історії військових поселень на Україні // Наукові записки науково-дослідної кафедри історії української культури. – № 6. Присвячується керівникові кафедри акад. Д. І. Багалієві з нагоди 50-річчя його наукової діяльності. – Державне видавництво України. – Харків, 1927. – С.131–143.
2. Богданов Л. П. Военные поселения в России. – М.: АИО «Принт», 1992. – 89 с.
3. Большая российская энциклопедия: В 30 т. / Председатель науч.-ред. совета Ю. С. Осипов. Отв. ред. С. Л. Кравец. – Т. «Россия». – М.: Большая Российская энциклопедия, 2004. – 1007 с.: ил.: карт.
4. Военно-статистическое обозрение Российской империи. Издаваемое по Высочайшему повелению при 1-м отделении Департамента генерального штаба. – Т. 10. – Ч. 1. Киевская губерния. – С.Пб., 1848. – 253 с. + 11 табл.
5. Военно-статистическое обозрение Российской империи. Издаваемое по Высочайшему повелению при 1-м отделении Департамента генерального штаба. – Т. 10. – Ч. 2. Подольская губерния. – С.Пб., 1849. – 159 с. + сведения специальные 93 с. + 16 табл.
6. Литовская Т. Д. Социально-экономическое положение военных поселен на Украине (1817–1857 гг.). – Днепропетровск, 1982. – 83 с.
7. Свод военных постановлений. – Кн. 4. – Ч. 5. – С.Пб., 1838. – 630 с.
8. Слабченко М. Є. Військові поселення на Україні // Матеріали економічно-соціальної історії України ХІХ ст. – Одеса, 1925. – Т. 1. – С. 83–92.
9. Статистическое описание Киевской губернии. Изданное тайным советником сенатором И. Фундуклеем. – С.Пб., 1852. – Ч. 2. – 534 с.
10. Статистическое описание округов военного поселения кавалерии: 1853 г. – Б. м. и б. г. – 38 с.
11. Учреждение о военном поселении регулярной кавалерии. Ч. 1. Устройство и управление военного поселения регулярной кавалерии. – С.Пб., 1817. – 102 с.
12. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі ЦДІА України у м. Києві). – Ф. КМФ (колекція мікрофільмів) 12. – Оп. 1. – Спр. 109.
13. ЦДІА України у м. Києві. – Ф. КМФ 12. – Оп. 1. – Спр. 110.
14. ЦДІА України у м. Києві. – Ф. КМФ 12. – Оп. 1. – Спр. 111.
15. ЦДІА України у м. Києві. – Ф. 1352. – Оп. 1. – Спр. 281.
16. Ячменихин К. М. Армия и реформы: военные поселения в политике российского самодержавия / Черниговский гос. педагогический ун-т им. Т. Г. Шевченко. – Чернигов: Сіверянська думка, 2006. – 444 с.

Динаміка капіталів Українського (Харківського) та Києво-Подільського військових поселень кавалерії

*	Позичковий грошовий капітал						Офіцерський допоміжний капітал																	
	1847 р.			1856 р.			1847 р.			1856 р.														
Округ	Українське (Харківське) військове поселення						Києво-Подільське військове поселення						Українське (Харківське) військове поселення						Києво-Подільське військове поселення					
	Руб.	Коп.	Руб.	Коп.	Руб.	Коп.	Округ	Руб.	Коп.	Руб.	Коп.	Руб.	Коп.	Руб.	Коп.	Руб.	Коп.	Руб.	Коп.	Руб.	Коп.			
1	9733	21 s	26100	79 S	1	3425	77 j	27758	13	30668	10 S	27758	13	30668	10 S	9449	58	27758	13	30668	10 S	9449	58	
2	21070	75 j	24181	70 S	2	16600	13 s	35807	87 s	41224	16 S	35807	87 s	41224	16 S	7978	61	35807	87 s	41224	16 S	7978	61	
3	4218	2 S	27628	67 S	3	40523	69 s	27870	53 j	31798	72 S	27870	53 j	31798	72 S	7317	11 j	27870	53 j	31798	72 S	7317	11 j	
4	4311	89 S	21956	65 S	4	52932	21 S	24020	57	25843	24 S	24020	57	25843	24 S	8532	7 j	24020	57	25843	24 S	8532	7 j	
5	53094	43	70650	45	5	1097	34 S	35486	11 S	43721	14	35486	11 S	43721	14	5616	26	35486	11 S	43721	14	5616	26	
6	30055	60 S	47017	3 S	Окрем. волос.		1826	61 S	39565	39 j	49719	60 S	39565	39 j	49719	60 S	2919	81	39565	39 j	49719	60 S	2919	81
7	22981	26	27291	92 S	Всього		116405	78 j	39292	63	52686	48 S	39292	63	52686	48 S	43513	44 S	39292	63	52686	48 S	43513	44 S
8	17350	40 j	27088	70 S					16557	28	36880	19 S	16557	28	36880	19 S			16557	28	36880	19 S		
Всього	162815	58 s	271911	94					246358	52 s	312541	66	246358	52 s	312541	66			246358	52 s	312541	66		

Таблицю складено за даними: ЦДА України у м. Києві. – Ф. КМФ 12. – Оп. 1. – Спр. 109. – Арк. 36–37; там само. – Спр. 111. – Арк. 32.